

FELSEFE DÜNYASI

2008/2 Sayı: 48

YILDA İKİ KEZ YAYIMLANIR

ISSN 1301-0875

Sahibi

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Necati ÖNER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. Ahmet İNAM

Yazı Kurulu

Prof. Dr. Necati ÖNER
Prof. Dr. Ahmet İNAM
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ
Doç. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR
Doç. Dr. İsmail KÖZ
Doç. Dr. Veli URHAN
Yrd. Doç. Dr. Levent BAYRAKTAR

Felsefe Dünyası Hakemli Bir Dergidir.

Felsefe Dünyası 2004 yılından itibaren PHILOSOPHER'S INDEX ve
TÜBİTAK /ulakbim tarafından dizinlenmektedir.

Yazışma ADRESİ

P.K. 21 Yenışehir / ANKARA
Tel&Fax: 0.312 231 54 40

Fiyatı: 15 YTL (KDV Dahil)

Banka Hesap No:

Vakıfbank Kızılay Şubesi: 00158007288336451

Dizgi ve Baskı

Türkiye Diyanet Vakfı

Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

OSTİM Örnek Sanayi Sitesi 1. Cad. 358. Sk. No: 11 Y.Mahalle / ANKARA
Tel: 0.312 354 91 31 (Pbx) • Fax: 0.312 354 91 32

HEGEL'İN İÇKİN OLUŞ ÖĞRETİSİ, ARISTOTELESÇİ DÖNGÜSEL VE EREKSEL DİYALEKTİK

Şahin ÖZÇINAR*

Çağdaş ya da Marksist diyalektik düşünceyi de belirlemiş olmasına karşın, tarihsel kökleriyle nesnel düşüncenin açılma sürecine karşılık gelen Hegel diyalektiği, Herakleitos ile başlayıp Zenon ve Platon'a varıncaya dek, Antik Çağ diyalektiğinin yanı sıra yapısında Sol Hegelci çizgideki diyalektik düşüncenin gelişimine karşı görülebilecek geleneksel mantığın ve Aristotelesçi eski metafiziğin etkilerini de barındırır. Bu ilk bakışta çağdaş diyalektiğe aykırı durum, Hegel diyalektiğinin ya da kurgusal mantığın, birbiriyle uzlaşmaz görünen düşünsel eğilimleri kapsayan, karşıtlıkları en yetkin yolla belirsizleştirerek aşabilen olumlu ve varıslı içeriğinden kaynaklanır. Çünkü Hegel diyalektiği, farklılık içeren, hatta karşıt ve uzlaşmaz sayılabilecek yaklaşımlardan da, düşüncenin bütünselliği açısından gereğince yararlanır. Geçmişle bağımlı koparmamak, tek yanlıktan uzak nesnel düşünceyi kendi gelişim süreci içinde farklı ve karşıt eğilimlerin tekil birliği olarak kavrayıp dizgeleştirmek adına Hegel, tüm felsefe tarihini, düşüncenin içkin ve zorunlu diyalektik gelişimini kurgusal felsefede bireşime kavuşturmuş olmaksızın hiçbir zaman rahatsız olmaz ve eksiklik duymaz. Tam tersine, en genel anlamda karşıtlık, nesnel düşüncenin gelişimini belirler ve farklı düşünceler Hegel'in diyalektiğinin potasında, eklektik olmayan birlik içinde eritilir. Diyalektik düşünce, bütünleştirici ve tüm farklılıkları bir dizge içinde uzlaştırıcı bir işlev yüklenir ve bunu amaçlar. Hegel, düşünce tarihinin tüm kazanımlarını olanaklı olduğunca kapsayıcı bir bireşime kavuşturmayı arzular. Eski düşünceyle bağımlı koparmadığından dolayı bu diyalektik, her ne kadar başlı başına Platon'un diyalektiğinden yola çıkmış olsa da, doğrudan etkilemiş olduğu Marksist diyalektiğe oldukça uzak duran Aristoteles'in metafiziğinden ve onun özcülüğe dayanan varlık ve mantık anlayışından da belirgin izler taşır.

Hegel'de diyalektik, bir yandan soyut özdeşlik düşüncesine, biçimsel usun doğruluk yasalarına tümünden bir karşı çıkışla, Aristotelesçi mantık anlayışına karşıt bir görünüm oluştururken, diğer taraftan sanılanın aksine, onun tikel yargının tümel ve evrensel bir düşünceden çıkarsandığı tümdengelmisel, daha doğrusu tasımsal nitelikteki mantığını bütünüyle bir kenara bırakmaz. Hegel'in bu mantık anlayışına karşı, özdeşlik düşüncesine dayanan çelişmezlik ilkesini yadsıyan diyalektik ya da çelişki mantığı, eski mantığın birinin diğerinden bağımsız özdeşlikler olarak yalıtılmış kavram ve ulamlarını daha geniş ussal bir çerçeve içinde geliştirerek içerir ve onun üzerinde temellenir. Bu nedenle, Aristotelesçi geleneksel mantığın tasım anlayışı, Hegel'de sadece önermeler arasında içerim ilişkisine dayanarak biçimsel bir çıkarıma değil, varlığın içkin oluş sürecinin yanı sıra, düşüncenin kavramsal yoldan türetilmesine, onun devinim ve geçişliliğine olanak sağlayan bir düşünce ve uslaştırma biçimi olarak, diyalektik düşünceyle ya da çelişki mantığıyla belirli bir ölçüde bağdaştırılabilmekte, kavram ve gerçekliğin kendi içinde

* Yrd. Doç. Dr. Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.

belirlenim ve oluşum sürecine uygun düşmektedir. Aristoteles'te özdeşliğe ve çelişmezlik ilkesine dayanan geleneksel mantık, dolayumsuz bir düşünce biçimine karşılık gelmekte ya da sadece dışsal bir düşünümüne izin vermektedir. Oysa düşünce, kendi içinde kendi karşıtı için olarak doğururken kendini sınırlayıp belirlemede, karşıtıyla yalnızca dışsal değil, içkin bir dolayım içinde gelişmektedir. Bu durumda, başta dolayumsuz ve kendiliğinden konulan evrensel ya da tümel düşünce, ancak karşıtıyla dolayımında belirlenim ve somutluk kazanır. Önce dolayumsuz düşünce bir başkasıyla karşıtlık olarak vardır. Daha sonra bu düşünce, karşıtlığın dolayımlanması yoluyla devinir ve gelişir. Düşüncenin bu gelişimi, bütünsel bir bakışla, kendisi tek bir evrensel düşünceyi oluşturmada olan felsefe tarihi için de geçerlidir. Bu nedenle Aristoteles'in mantığı, bize kurgusal mantığa dönüşecek olan mantıksal düşüncenin ilk örneklerinden birini verir. Kurgusal mantık böylece geleneksel mantığı bir kenara bırakmadan kapsayıp aşar.

Sadece, tasım ve biçimsel bir mantık anlayışı değil, buna bağlı olarak, benzer biçimde, Aristoteles'in metafizik ve varlık öğretisi de Hegel diyalektiğinde önemli bir yansıma bulur. Böylece, Aristoteles'in hem varlık kuramı hem de mantık anlayışı diyalektik düşüncenin içeriğine katılabilmekte, Hegel'in bilim dizgesi içinde, onunla bir bütünlük oluşturularak uzlaştırılmaktadır. Hegel'in *Felsefi Bilimler Ansiklopedisi*'nin ilk cildini oluşturan *Mantık Bilimi*'nin *Giriş* kısmında belirttiği gibi, "Kurgusal mantık daha önceki mantık ve metafiziği kapsar, aynı düşünce-biçimlerini, yasaları ve nesnelere saklar, ama aynı zamanda onları daha geniş ulamlarla daha öte işler ve dönüştürür."¹ Hegel kendinden önceki mantığı, kurgusal düşünceden önce gelen ve onu tamamlayan soyut Anlak düşüncesinin ya da evresinin bir ürünü olarak görür. Hegel açısından Aristoteles'in en büyük kurgusal eksiliği, varlıkbilimsel metafizik düşünceyi mantığın dışında bırakmış olmasıdır. Hegel, kendi diyalektik anlayışının içkin oluşum sürecini ortaya koyarken, Aristotelesçi tasım mantığı ve oluş öğretisinin her ikisini birden çelişki mantığında bir araya getirerek, mantığın donuk kavramlarına devinim kazandırmakta, kurgusal felsefeyi kurarken öncelikle Aristoteles'in hem varlık hem de mantık öğretilerinden olanaklı olduğunca yararlanmaktadır.

Hegel, benzer bir biçimde, Aristoteles'in özcü yaklaşımının sonucu olan içkin (gizil ya da örtük) olanın edimsel olana dönüştüğü, özdek ile formun (biçimin) karşılıklı birbirini belirlediği ve aynı zamanda gerektirdiği, gelişimin salt doğrusal değil erekselliğin yanı sıra döngüsellik biçiminde olduğu bir varlık anlayışını, dolayısıyla çağdaş diyalektikle karşılaştırılacak olursa Aristotelesçi nitelikte evrimci özelliği daha belirgin olan bir oluş öğretisini kendi mantık dizgesi içinde özgün bir biresime kavuşturur ve kendi diyalektik anlayışıyla bütünleştirerek savunur. Hegel'de diyalektik, gelişim süreci bakımından gittikçe daha somut bir nitelik kazanan üstteki varlığın bir alttaki varlığı kendi içinde içerip aşmakla onun üzerinde yükseldiği bir varlık anlayışına dayanır. Belirsiz varlığın zaman içindeki belirlenimini ve kavramın kendi gerçekliğinden koparılamaya-

¹ G. W. F. Hegel, *Felsefi Bilimler Ansiklopedisi I: Mantık Bilimi*, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul 1991, s. 13, (§ 9). İngilizce çevirisi: *The Logic of Hegel, The Encyclopedia of The Philosophical Science*, Çeviren: William Wallace, Oxford University Press, London 1931, s. 16, (§ 9).

çağını temel alan Hegel, buna oldukça benzer bir yaklaşımla biçimlenmiş olan Aristotelesçi form-özdek ilişkisinde temellenen ve form ile özdeğin her ikisinin de karşılıklı belirlenimi anlayışına dayanan varlık ve oluş anlayışını diyalektiğe koşturmuş bir anlayışla sürdürür.² Hegel açısından biçimden yoksun dolayımız varlığın kendinde ve kendi için olabilmesi, edimsel bir varlık haline gelebilmesi, daha doğrusu somut bir belirleme kazanması gerekmektedir. Bu nedenle, Hegelci diyalektik, Aristoteles'in metafizik öğretisinden önemli ölçüde etkilenmiş olmakla kalmaz ve varlıkbilimsel açıdan ona yakın bir görünüm kazanır. Nesnel dünyası, kavramın içerik kazanmış, gerçekleşmiş ya da edimselleşmiş halidir. Aristoteles'te oluş süreci tümüyle belirsiz olan özdekten forma doğru şekillenirken, bu süreç Hegel'de soyut düşüncenin ancak kendini zaman süreci içinde edimselleştirmesi, karşıtıyla sınırlanarak belirlenim kazanmasıdır. Aristoteles'te karşımıza çıkan özdek ile form ilişkisi, içerik (öz) ve biçim diyalektiğine dönüştürülür.

I

Oluş öğretisinin oluşturmuş olduğu benzerliğin yanı sıra, Aristotelesçi varlıkbilimsel metafizikten önce bu yakın benzerliğin görülmesine temel oluşturacak olan Hegel diyalektiğiyle tasım mantığı arasındaki yakın ilişkiye vurgu yapmak gerekecektir. Aristoteles'te düşüncenin yasaları aynı zamanda varlığın da yasalarına karşılık geldiğinden³ aslında onun mantık anlayışı, öz ya da form öğretisine dolayısıyla doğrudan doğruya varlıkbilime ve metafizik bir öğretiye bağlıdır. Düşünce ile varlık arasında ilişki kurulmuş olmasına karşın, Hegel'in çelişki mantığı açısından bakacak olursak, Aristoteles tasımsal mantığı, doğru düşünmenin yasalarının bilimi olarak içeriğinden bağımsız sadece soyut ve biçimsel yönüyle kavramaya çalışmıştır; usavurmanın temel yasası olarak aldığı özdeşlik düşüncesiyle, düşüncenin yasaları ile dış-nesnel gerçeklik arasında dışsal bir koşutluk ya da karşılık gelme ilişkisinin dışında varlık ile düşünce arasındaki içkin birliği kuramamış, dolayısıyla kavramın ya da düşüncenin kendi içinde başka kavramlara açılımına, devinim ve gelişimine olanak sağlayan bir anlayışa ulaşamamıştır. Hegel düşünce ile varlık arasındaki içkin birliği, metafizik ya da varlıkbilim ile mantığı birleştirerek kurmaya yönelir. Kökten bir karşı çıkışı içermekle birlikte, bu yönüyle Hegel'in diyalektiği ve kavram öğretisi, Aristotelesçi mantıktan ve metafizikten bütünüyle kopuk bağımsız bir anlayış değildir.

Aristoteles'in varlık ve oluş anlayışıyla birlikte, ayrıca hemen ilk bakışta, Hegel'de diyalektik düşünce, düşüncenin ya da kavramın üç ana diyalektik evresine karşılık gele-

² Hatta bu basit koşutluktan da öte vurgulanmaya çalışılacak etki, Hegel'de "istem" kavramının metafizik içeriğinde de kendini gösterir. Her iki felsefe arasındaki yakınlık D. Berthlod-Bond tarafından daha da ileri götürülerek, özdek ve form ilişkisinin oluşturduğu erekselci bir düşünce bağlamında Aristoteles'te, "özdeğin formu istemesi"ne benzer biçimde, Hegel'de özbilincin, evrensel bir deneyim olarak kendini tamamlanma isteğiyle de doğrudan ilişkilendirilmektedir. İstek, bu açıdan, oluşun gerçekleşmesine olanak sağlayan yaratıcı ve devindirici bir güç olarak anlaşılmalıdır. Hegel'de varlığın biçime (forma) yönelmesi, Tanrı'nın yaratma edimi bile, bunun bir sonucu olarak görülmekte, "kendini dışlaştırma isteği" olarak açıklanmaktadır.(Daniel Berthold-Bond, *Hegel's Grand Synthesis: A Study of Being, Thought, and History*, State University of New York Press, Albany 1989, s. 67-69.)

³ Bkz. Necati Öner, *Klasik Mantık*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 6.

cek olan, tümel, tikel ve tekil önermenin soyuttan somuta ilerleyen tündengimsel bir uslamlama bağlamı içinde oluşturulmakta, evrensel nitelikteki bir öncülden, orta terimin oluşturmuş olduğu bağ aracılığıyla, sonuç önermesinin doğru bir çıkarımına olanak sağlayan tasım mantığına oldukça yakın durmaktadır. Bu yakınlık, Hegel diyalektiği açısından sıradan bir benzerlikten daha öte bir değer taşımaktadır. Çünkü Hegel diyalektik düşünceyi dizgeleştirirken, Aristotelesçi mantıktan ve onun temelinde yatan özcü anlayıştan düşünce ve varlığın, dolayısıyla Kavram'ın içsel gelişiminin diyalektiğini açıklamak için büyük ölçüde yararlanmışır. Fakat, bu önemli etki ve benzerliğin yanı sıra, Hegel'de diyalektik, öncelikle biçimsel bir doğruluk taşıyan tasım anlayışından ya da geleneksel mantıktan oldukça farklı bir bağlam ve anlayışı temsil etmektedir. Hegel biçimsel mantığın içeriğini, bir tür Aristotelesçi varlık öğretisinin içeriğiyle doldurmaktadır. Diyalektik, Hegel'de içeriksel bir özellik taşıyarak, düşüncenin ve somut gerçekliğin kendi içsel deviniminin temel evrelerine karşılık gelecek ve onunla tümüyle örtüşen bir anlayışı temsil etmekte, ancak bu biçimde kullanılmaktadır.

Metafizik ve varlıkbiliminden esinlendiği oranda Hegelci diyalektikle birlikte, bu diyalektiğin kurgusal özünü ve anlatımını oluşturan Tin öğretisi de zorunlu olarak Aristoteles felsefesinden etkilenmiştir. Burada Aristoteles'in varlıkbilimsel metafizik ve tasımsal mantık anlayışıyla ilişkilendirilmek istenen ve bunun yanı sıra sadece iki farklı düzlemde kalmaksızın bunun daha da ötesinde her iki alanın Hegelci diyalektik ya da kurgusal mantıkta bir birleşime kavuşturulmuş olduğunun gösterilmesinin amaçlandığı Hegel felsefesinin içeriğini önemli ölçüde belirleyen Aristotelesçi etki farklı Hegel yorumcuları tarafından da dile getirilmiştir. Kısaca vurgulamak gerekirse, Allen W. Wood'un belirtmiş olduğu gibi, aslında Hegelci diyalektik, sadece Aristoteles'in mantık ve metafizik anlayışının değil, aynı zamanda Aristotelesçi özcülüğün ve bir diğer yandan da Platoncu kavram öğretisinin farklı bir dizge içinde geliştirilmiş özgün ve çağdaş bir yorumudur.⁴ Hegel felsefesine ilişkin bu saptama, öncelikle Wood başta olmak üzere savunulmuştur. Bunun yanı sıra özellikle Aristotelesçi etki, H. Marcuse ve W. T. Stace gibi farklı yorumcular tarafından da bir çok kez değişik biçimlerde ve farklı açılardan açıkça vurgulanmıştır. Wood, Hegel felsefesinin, dolayısıyla "Hegel'in karmaşık tin anlayışının, birden çok önemli felsefi düşüncenin tek bir zorlayıcı bakış açısıyla kaynaştırılmış olduğunu"⁵ dile getirirken, aslında yalnızca Hegel'in varlığın bir açılımı olarak Tin anlayışını değil, dolayısıyla aynı zamanda diğer bir açıdan da, özellikle Hegelci diyalektiğin ve kavram öğretisinin hem Platoncu hem de Aristotelesçi yanını belirtmeye çalışmaktadır. Çünkü Wood, Hegel'in Tin anlayışını, özellikle Aristoteles'in form ve kavram öğretisiyle doğrudan ilişkilendirmekte, fakat bunun yanı sıra, Platoncu niteliğini de ayrıca göz ardı etmemektedir.

Wood, Hegel'in diyalektik dizgesinde Aristoteles'in özcü anlayışının etkisini belirginleştirmek için Hegel'in Tin kavramını betimlerken, Aristoteles'in ruh anlayışıyla olan benzerliğinden önemli ölçüde yararlanmakta ve bu benzerliğe öncelikle vurguda

⁴ Allen W. Wood, *Karl Marx, The Argumentation of Philosopher*, Routlage & Kegan Poul, London 1981, s. 191.

⁵ A. g. e., s.191.

bulunmaktadır. Hegel felsefesinin Tin kavramına yüklediği anlamı değerlendirirken Wood, "Aristotelesçi 'ruh'a benzeyen tin, biçim-veren ilkedir ya da nesnelere doğasından bulunan gizliliktir" der. Hemen ardından, bu saptamayla kurulan benzerliğin yüzeysel olmadığını, "bunun bir açıdan, tinin kendini ortaya koyması, özellikle dışa vurup nesneleşerek kendine edimsellik kazandırması anlamına geldiğini, tam da Aristoteles için dirimli bir örgensellikte olduğu gibi, yaşayan bir türün biçim ve özü olduğu" sözleriyle pekiştirir.⁶ Hegel'in Tin anlayışının içeriğiyle ilişkilendirilebilecek olan Aristotelesçi ruh, dolayısıyla aynı zamanda onunla doğrudan bağıntılı olan form ya da kavram öğretisi, yalnızca Hegel'in Tin kavramıyla bağıntılandırılmakla da sınırlı kalmamaktadır. Bu Aristotelesçi anlayış, Hegel'de tüm kurgusal felsefesinin özüne sinmekte, ister istemez aynı zamanda Hegelci diyalektiği ve onun en özgün kavramlarının içeriğini de belirlemektedir. Bu durum, Hegel felsefesinde Aristoteles metafiziğinin etkisini daha da belirgin kılmaktadır. Dolayısıyla, Hegel'de Aristotelesçi etki, artık yüzeysel olmaktan daha da öteye geçmekte, daha derinlikli olarak içten içe Hegel felsefesine ilişkin kavramların dilsel kullanımına da az ya da çok yansımaktadır.

Özellikle Hegelci felsefe ve bu felsefenin özünü oluşturan diyalektiğin en işlevsel ve özgün niteliğini açığa çıkaran, "kendinde, kendi için ve bir başkası için varlık" gibi kavramlar, sözcük olarak Aristoteles'ten değil, her ne kadar zamansal süreç içinde ona daha yakın olan Kant'ın bilgi kuramından etkilenimle alınıp, onun kullanım biçimine uygun bir anlam kazanmış olsa da, Hegel'de bu kavramlar, bir o kadar ve hatta daha fazla Aristotelesçi bir içerik taşır. Bu özgün kavramlar, gerisinde yatan Aristotelesçi arka tasar göz önünde bulundurulmaksızın sadece Kant'taki kullanımlarıyla düşünülecek olursa, gerçek anlamlarından yoksun kavramlardır.

Hegel diyalektiğinde, düşünümün ya da bilincin kurgusal ve içkin dolayımını belirten bu bağlaşıklık kavramlardan özellikle ilk ikisi Aristoteles'in düşünce biçimiyle örtüşen ve ona koşut bir anlayışla, öncelik sırasıyla 'örtük' ve 'belirtik' anlamında, onun *gizil* (dynamis) ve *edimsel* (energeia) kavramlarına ya da yine aynı bağlamda, *özdek* (hyle) ve *biçime* (form) karşılık gelebilecek biçimde kullanılmaktadır.⁷ Gizil olan, belirli bir değişime olanak sağlayan yetenek ya da eğilim, bunun yanı sıra edimsellik, bu değişimin gerçekleşmiş oluşudur.⁸ Burada Hegel felsefesi açısından bu iki kavrama bağlı olmakla birlikte bir üçüncü olarak, 'Bir başkası için', kavramı ise, Aristoteles'in oluş öğretisine uygun bir biçimde, en basit biçimiyle, varlık nedenini ve ereğini kendinde taşımayan, kendinde ve bağımsız, bu nedenle de saltık bir tözselliğe sahip olmayan ya da bir başkası yoluyla gerçekleşen varlık olarak tanımlanabilir.⁹ Bu anlamıyla, Hegel'de 'Bir başkası için' kavramı doğrudan 'kendinde' ve "kendi için" ya da 'Saltık' olana karşıt kullanılmaktadır. Bu kavramlar, kendisi de Kavram olmak bakımından varlığın diyalektik

⁶ A. g. e., s. 191.

⁷ Bkz. Aristoteles, *Metafizik*, I. Cilt, Çeviren: Ahmet Arslan, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1985, s. 267-270, (V. Kitap, 12. Bölüm). Ayrıca II. Cilt, Çeviren: Ahmet Arslan, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1993, s. 23-52, (IX. Kitap, 1-9. Bölüm).

⁸ Arda Denkeli, *Demokritos/Aristoteles: İlkçağ'da Doğa Felsefeleri*, Kalamış Yayıncılık, İstanbul 1986, s. 197.

⁹ Aristoteles, a. g. e., II. Cilt, s. 37-39, (IX. Kitap, 1048 b 18-35).

oluşum sürecine, Hegel'in diyalektik felsefesinin karşılıklı dolayımli kılınmış evrelerine karşılık gelir.

Hegel, kavramın ya da varlığın gelişim ve oluş sürecini ele alırken, bunun daha iyi anlaşılabilmesi için "bu sürecin içinde iki farklı düzeyin ayırt edilmesi gerektiğini" söyler. Ve ardından, Aristoteles'in oluş öğretisine uygun olarak, bu farklı düzeylerden Hegel, "Bir gizil yeti ya da güç olarak bilinen ilkinin, kendi-içinde-varlık (*potentia*), ikinci ilkeyi ise, kendi-için-varlık, edimsellik (*actus*, *energeia*) olarak adlandırdığını" belirtir.¹⁰ Hegel, İdea ya da Varlık'ın bir bütünsellik oluşturan kavramsal gelişim sürecinin farklı düzeylerini vurgulamak için, burada dile getirilen ilk iki kavramın yanı sıra, *kendi içinde ve kendi için varlık* kavramlarının bir bileşimi olan, *kendinde ve kendi için varlık* kavramını da ekleyerek, bu kavramları diyalektiğin üç ayrı evresine karşılık gelecek biçimde kullanır. İlk iki kavram tek başlarına alındıklarında bir karşıtlığın ve olumsuzluğun iki ucu olarak bir dolayımı gerektirir; ve üçüncü bir evre ise olumsuzluğun aşılması ya da olumsuzlamanın olumsuzlanması olarak bir bileşimin bütünlüklü yapısını oluşturur. Her üçü birden böylece diyalektik sürecin evrelerini oluştururlar. Diyalektik süreç, kendini daha üst evrelerde tekrar aynı aşamalardan geçerek gerçekleştirecek bir edimselleşme sürecidir.

Evrelerin oluşum süreci, Aristoteles'te olduğu gibi Hegel'de de, gizil olanın gerçekleşme ya da edimselleşme süreci olarak ereksel bir gelişimi bildirir. Hegel'de tek başına alındığında, en genel anlamıyla belirleme almamış olan varlık, edimsel gerçeklikten yoksundur. Hegel ussal olanı edimsellik ya da Gerçeklikle örtüştürürken, Aristoteles'e yakın bir biçimde, edimsel olanın dışında, ondan bağımsız bir öte ya da ussal dünya tasarlamaz. Gerçeklik ya da çoğu kez Türkçe'de bunun yerine kullanmış olduğumuz, Hegel felsefesinde diğer filozoflara oranla oldukça farklı bir anlam yüklenmiş olan Edimsellik kavramı, Aristotelesçi bir etkinin büyük oranda izlerini taşımakta, ancak bu düşünce bağlamı içinde daha belirgin bir anlam kazanmaktadır.

Hegel *Edimsellik* kavramını, *Gerçeklik* kavramını da içerecek biçimde onun yerine kullanırken, her ikisi arasında kesin bir ayırım gözetmediğinden, tek yanlı bir tutum takınmaz.¹¹ Bu nedenle Hegel, Gerçeklik kavramını ne sağduyuya uygun özdekçi felsefelerde olduğu gibi salt dış-dünya bağlamında ne de idealist felsefelerde görülebileceği biçimiyle dış-dünyanın gerçeklikten yoksun oluşu anlamında, bir başka deyişle asıl gerçekliğin sadece görüngüsel dünyanın tümüyle gerisinde yatan *öz* olduğu anlamında içsellik karşılık kullanmamaktadır.¹² Çünkü tek yanlı soyutlanma olarak alınmadıklarında ve ancak karşıt bakış açılarının sınırlılıklarından uzaklaşıldığı oranda, *öz* kadar *varoluş* da bir hiçlik değil, tam tersine gerçektir. Hegelci diyalektik ussallama karşıtı tümüyle yok sayan ortadan kaldıran bir yaklaşıma karşıdır. Hem *öz* hem de onun dışı vurumu olan *görünüş*, Hegel'de bir ayrıklık ya da karşıtlığın iki ayrı ucu olarak değil,

¹⁰ G. W. F. Hegel, *Hegel's Lecture On The History of Philosophy*, I. Cilt, Almanca'dan Çeviren: E. S. Haldane Humanities Press, London 1955, s. 20-21.

¹¹ W. T. Stace, *The Philosophy Of Hegel: A Systematic Exposition*, Dover Publication, New York 1955, s. 212, (§ 294).

¹² A. g. e., s. 212, (§ 294).

tam tersine birlikte düşünülmektedir. *Mantık Bilimi*'nde ve diğer çalışmalarının bütününde, bir karşılıklı belirlenim ilişkisi içinde gösterilmeye çalışılmış olduğu kadarıyla, Aristoteles'in özdek-form ilişkisine benzer bir yaklaşımla, öz ile görünüş ya da gerçeklik ile edimsellik, birbirinden tümüyle yalıtılmış gerçeklikler olmak yerine ancak her iki karşıt ögenin birliği ya da dolayımı olarak varolmaktadır.

Dolayısıyla Hegel, bu süreçler arasında Oluş sürecinin gizil ya da örtük olandan edimsel olana doğru gerçekleşmesi düşüncesini benimserken, iki ayrı düzeyin bir örnekle açıklanması söz konusu olduğunda, çoğu kez Aristotelesçi bir anlayışla dile getirmiş olduğu tohum ve bitki örneklemesinin yanı sıra,¹³ insanın ussal bir varlık olarak gelişimi ya da edimselleşmesi örneğinden de yararlanır. Hegel'e göre, "Eğer insan doğası gereği ussalsa, bunun anlamı, onun kendinde ya da henüz gelişmemiş bir çocuk olarak, ana rahminde usa, anlama yetisine ve imgeleme sahip olduğudur. Bu durumda çocuk sadece usun gizil yetisine ya da edimsel olanağına sahiptir."¹⁴ Bu açıdan Hegel diyalektiği, özdekçi diyalektikten, Aristotelesçi bir özçülük ve ereksellik düşüncesiyle bütünüyle ayırır. Bu yaklaşım, tinsel nitelikte belli bir ereğin, varlıkta örtük olarak içkin ve edimsel varlığa oranla öncel olarak bulunduğunu varsayar. Ama diğer taraftan, Hegel özgün bir yaklaşımla, edimsel olanı ya da geçekliği tek yanlı bir soyutlamaya indirgmeden, dolayım ilişkisi içinde, içsel ve dışsal olanın birliği olarak kavrar.

Erek varlığa içkin ya da varlıkta örtük olarak bulunsa da, Hegel'de varlık ve varlığa içkin olan erek salt edimsellik olarak vardır; çünkü varlık kendini edimsel olarak gerçekleştirir. Dolayısıyla o, bu edimselleşme sürecinin bir sonucudur ve süreç onun tüm Gerçekliğidir. Varlık, olanaklı koşullar gerçekleştiğinde, Aristoteles düşüncesinde de dile getirildiği gibi, kendi içinde örtük olarak barındırdığı ereği açığa vurur. Edimselleşme süreci içinde bu yolla örtük olan belirtik hale gelir ve gerçekleşmiş ya da edimselleşmiş olur. Bu Hegel'de kavramın somut gerçekliği oluşturması anlamına gelmektedir. Edimselliğin ereği, varlığın kendi gelişimi içinde kendi özüyle ya da kavramıyla bütünleşebilmektir. Bu aynı zamanda, bir başka anlatımla, dışsallıkla içselliğin örtüşmesi, öz ile görünüşün ayrı olmaması ya da özün kendisini dışa vurmasıdır. Hegel'de varlığın içkin bir İdea olarak örtük olandan belirtik olana doğru açılım süreci tümüyle diyalektik bir süreçtir. Hegel felsefesinin en özgün yanı, diyalektik kavramına yapılan vurguyla, salt varlığın değil, aynı zamanda onunla birlikte düşüncenin de kendi içinde karşıtların dolayımı aracılığıyla gerçekleştiği düşüncesidir.

Burada öncelikle varlıkbilim açısından kurulmak istenen benzerlikten dolayı, haklı olarak Herbert Marcuse, "Hegel, Aristotelesçi varlıkbilime geri dönmüştür" saptamasını yapmaktadır. Ve bu görüşünü doğrulayacak biçimde, Hegel'de *kendinde ve kendi için varlık* kavramlarının açık bir biçimde Aristoteles'in *dynamis* ve *energeia* kavramlarına

¹³ G. W. F. Hegel, *Tinin Görüngübilimi*, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul 1986, s. 22, (§ 2). İngilizce çevirisi: Hegel's *Phenomenology of Spirit*, Çeviren: A. V. Miller, Oxford University Press, New York 1977, s. 2, (§ 2). Ayrıca G. W. F. Hegel, *Felsefi Bilimler Ansiklopedisi I: Mantık Bilimi*, s. 225, (§ 161 Ek).

¹⁴ G. W. F. Hegel, *Hegel's Lecture On The History of Philosophy*, I. Cilt, s. 21.

karşılık geldiğini vurgulamaktadır.¹⁵ Bu benzerliği, sadece varlıkbilimle sınırlandırılmadan W. T. Stace, diyalektik düşünceyi özellikle Aristoteles'in tasım mantığı açısından da ele alarak daha da ayrıntılı bir biçimde pekiştirmektedir. Düşüncenin işleyiş, varlığın oluş sürecini kavramak açısından aralarında belirgin bir farkın bulunmasına, oluş ve gelişim sürecinin Hegel'de Herakleitos'un bulgulamış olduğu karşıtların savaşımı ilkesine ya da özdeşlik anlayışının ötesinde çelişkinin varlığına dayanmasına karşın, Marcuse ve Stace'in yorumlarında da görülebileceği gibi, Hegel'in felsefesi, Aristotelesçi varlık öğretisiyle ve buna bağlı olarak Aristoteles'in tasıma dayalı geleneksel mantık anlayışıyla yadsınamaz nitelikte yakın bir benzerlik oluşturmaktadır.

Felsefe tarihi ve felsefe üzerine bir düşünümü gerçekleştirerek Aristoteles felsefesi, nasıl tüm kendinden önceki Yunan felsefesinin kazanımlarının bireşime kavuşturulmuş bir sonucu ise, Hegel felsefesi de evrensel olarak diyalektiği düşüncenin tarihte ulaştığı olduğu gelişim evrelerinin bütünlüğü olarak kavrar ve zaten bu süreç içinde belirli bir aşamaya karşılık gelerek önemli bir yer tutan Aristotelesçi düşüncenin diyalektik düşünceyle uzlaştırılmış çağdaş bir yorumundan oluşur.

II

Hegel diyalektiğinde olduğu gibi benzer biçimde Aristoteles'in varlık anlayışında da varlığın oluş süreci, tasım mantığına koşut olarak örtük olandan belirtik olana doğru ilerlemektedir. Hegel'de diyalektik üçlemelerin ilk terimi örtük olan soyut bir varlığa karşılık gelirken, bu örtük olan daha sonraki evrede olumsuzlanarak belirtik bir varlığa ya da somut düşünceye dönüşmektedir. Hatta, Hegel açısından döngüsel olarak bunun tam tersi belirtik olandan örtük olana geçiş de olanaklıdır. Hegel'in diyalektik mantığında ilk terim olumlu, ikinci terim bu ilk terime bir sınırlama ya da olumsuzluk getirerek onu dolayimler, üçüncü terim sonuçtur, olumsuzlamanın olumsuzlaması olarak, belirlenmiş olumlu bir varlıktır. İlk iki terimi ya da öncülü ayırmda birlik olarak kendi içinde kapsar.¹⁶ Mantıksal İdea, kendi dolayimsız varlığı içinde, sınırlamasını Doğa'da bulur; Doğa ile olan karşıtlığında, belirlenmiş bir varlık ya da olumsuzlamanın olumsuzlanması olarak, Tin'de kendine döner. Başlangıç gibi sonuç da olumlu olandır, ama belirlenmiş, dolayım kazanmış olarak olumludur. "Başlangıç tümel olandır; sonuç bireysel olandır, somut olandır, öznedir; başlangıç kendinde ne ise, sonuç da bu kez kendi için gene odur."¹⁷ Bu diyalektik oluş süreci Hegel'de, Stace'in da belirttiği ve Aristoteles'in varlık sınıflandırmasında olduğu gibi, cins, ayırt (ayrım) ve tür biçiminde gerçekleşmektedir.¹⁸ Dolayısıyla bu benzerlik sadece varlık ya da oluş öğretisiyle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda Hegel, özellikle Aristoteles'in geleneksel mantığının işleyiş ya da temel düşünüş biçimini varlıkbilimsel bir içerik taşıyan kendi diyalektiğinde kullanmaktadır. Hegel'de diyalektik biçimsel olmak dışında, Aristoteles'in tasım anlayışına benzer bir

¹⁵ Herbert Marcuse, *Hegel's Ontology and the Theory of Historicity*, Çeviren: Seyla Benhabib, The MIT Press, Massachusetts 1987, s. 42, ve s. 91.

¹⁶ G. W. F. Hegel, *Science of Logic*, Çeviren: A. V. Miller, Humanities Press, New York 1976, s. 836.

¹⁷ A. g. e., s. 837. Ayrıca G. W. F. Hegel, *Bütün Yapıtları (Seçmeler) 1*, Çeviren: Hüseyin Demirhan, Onur Yayınları, Ankara 1976, s. 243.

¹⁸ W. T. Stace, *Hegel Üstüne*, Çeviren: Murat Belge, Birikim Yayınları, İstanbul 1976, s. 148, (§ 121).

uslamlama biçimine koşut gerçekleşmektedir. Bu nedenle, Aristotelesçi tasım mantığı ve onun temelinde de bir ölçüde bulgulanabilecek olan metafizik nitelikteki varlık anlayışı, aykırı olmak ve görünmek bir yana diyalektik düşünceyle tümüyle bütünleşebilmekte, Hegel diyalektiğinde, diyalektik gelişmenin üçlü basamaklarına uyarlanmaktadır. Tümel belirlenim almamış olan soyut varlıktan tikel ve somut belirleme almış varlığa doğru gelişim, Aristoteles'in varlık sınıflamasına ve oluş öğretisine olduğu kadar, tasım mantığına da uygun düşer. Fakat Hegel, kendi kullandığı diyalektik ya da kurgusal tasım mantığını, hem Aristoteles'in hem de Kant'ın ulamlar öğretisinden ve dolayısıyla da biçimsel ve öznel nitelikteki tasım mantığından olduğu kadar, anlama yetisinin salt ayrımlara dayalı düşünce anlayışından bütünüyle ayırmaya da özen gösterir. Diyalektik bir anlamda, Aristotelesçi ve Kantçı olmak üzere her iki farklı mantık anlayışının olumlu yönlerinin kurgusal mantıkta bireşime kavuşturulma çabasının kaçınılmaz bir sonucudur.

Hegel'de kurgusal mantık, düşünce ve varlığın diyalektik devinimi, tümel, tikel, tekil ve bunların karşılıklı olarak birbirleriyle olan dolayımlayıcı ilişkisi üzerine kurulmaktadır. Varlık Aristoteles'te cins, ayırım ve tür biçiminde sınıflandırılırken, diğer taraftan bu sınıflandırma tasım mantığının geçerli uslamlama biçiminin temelinde de bulunur. Geleneksel mantıkta, "*Bütün insanlar ölümlüdür*" türünden tümel bir önermeden, orta terim olan "insan" kavramı ve "*Sokrates insandır*" biçiminde dile getirilen tekil (küçük) bir önerme aracılığıyla "*O halde Sokrates ölümlüdür*" sonucu, tekil bir önerme olarak çıkarılır. Aristoteles'in çelişmezlik ilkesini savunmasına karşın, öncül niteliğindeki önermelerden tümdengelmisel çıkarıma olanak sağlayan geleneksel mantığı, aynı zamanda bir uslamlama biçimi olarak düşüncenin doğal devinimine, evrensel bir Kavramın açılımına ve kavramlar arasında geçişliliğe de uygun düşmektedir; bu nedenle düşüncenin gelişim evrelerine karşılık gelerek diyalektik düşünceyle uzlaştırılabilmektedir.

Bu tasım mantığı, tümel düşüncenin ve kavramsal olanın açılımı olarak, Hegel'in düşünce dizgesinin mantıksal alt yapısını oluşturur. Hegel'de kurgusal mantığın temeli, tüm dizgesel düşünce kavramların diyalektik gelişimine ve bunların kendi içinde alt evrelerini içermekte olan bir "tasım diyalektiğine" dayanır.¹⁹ Saltık olanın ya da kavramın aşamalarına karşılık gelen tasım, Hegel'in belirlemesiyle, "*gerçek her şeyin özsel zemindir.*"²⁰ Özellikle Hegel felsefesinin dizgesel ve bütünlüklü bir yorumunu sunmaya çalışan Stace, Hegelci diyalektiğin, varlığın oluş sürecini ve bunun kavranış biçimini, tek bir kavram ya da ulamdan çıkarsayan yaklaşımının, Aristoteles'in geleneksel çıkarım mantığından hiç de farklı olmadığını ileri sürmektedir.

Bütün mantıksal çıkarımlarda, 'hiçten bir şey çıkmaz' ilkesi gereği, ereğin sebepte önceden içerilmiş olmasının gerekliliğini vurgulayan Stace'in de haklı bir uslamlamayla belirtmiş olduğu gibi, bu ilke basit biçimsel mantık için olduğu kadar, Hegelci mantık

¹⁹ G. W. F. Hegel, *Hegel Lectures on The Philosophy of Religion*, Tek Cilt, The Lectures of 1827, Editör: Peter C. Hodgson, Çevirenler: R. F. Brown, Peter C. Hodgson ve J. M. Steward, University of California Press, California 1988, "Editorial Introduction", s. 12.

²⁰ G. W. F. Hegel, *Felsefi Bilimler Ansiklopedisi I: Mantık Bilimi*, s. 245, (§ 181).

için de geçerli bir ilkedir. Çünkü ona göre, "Bir kategoriden, A'dan, bir başka kategoriye B'yi çıkarsayacaksak, bunu ancak, A, B'yi içeriyorsa yapabiliriz."²¹ Stace'ın bu saptamasını göz önünde bulundurursak, Hegel'de diyalektiğin, Aristoteles'in varlık öğretisi ve tasım anlayışıyla hiç de azımsanamayacak bir yakınlık taşıdığı ve gelişi güzel bir benzerlik oluşturmadığı sonucuna ulaşırız. Hegel felsefesinin kendi içinde tekrarlanarak ilerleyen bir döngüsellik, Aristoteles felsefesinin ise benzer bir biçimde özdek ve formun devinim içinde birbirinin yerine geçerek yöneldiği ereksellik özelliklerinden dolayı, her ikisi de oluş sürecini açıkladıklarında en azından kullanmış oldukları kavramlara daha önce belirtilmiş olduğu gibi, benzer anlamlar yüklemektedirler. Hegel, oluş sürecini açıklarken, kendi içinde kendini doğrulayacak döngüsellik içeren ereksel bir yaklaşımı temel alır. Aristoteles'in biçimsellikten kurtarılmış geleneksel tasım ve metafiziğe dayalı düşünce biçimi, neredeyse anlamını büyük ölçüde yitirmeden, erekselci bir varlıkbilime dönüşen diyalektik bir anlayışta yeniden içerik kazanmakta, dolayısıyla da kurgusal düşüncenin kavramlarında ister istemez belirgin olarak yer bulmakta, onun dilsel anlatımına yansıyor, özgün bir biçim almaktadır.

Hegel'in kurgusal mantığında, oluşun varlıktan türetilmesi için her iki ulamın da birbirini karşılıklı içermesi gerekir. Hegel'de diyalektiğin soyut olandan somuta doğru geliştiğini, yukarı ulamların aşağı ulamları içerdiğini, ama bir anlamda bunun tersinin de doğru olduğunu, diyalektik süreçte oluşun varlığı içerdiği gibi varlığın da oluşu içerdiğini vurgulayan Stace, bunu özlü biçimde, "yukarı ulamların aşağıdakileri belirttik, aşağı ulamların ise yukarıdakileri örtük biçimde içerdiği" saptamasıyla dile getirir.²² Hegel'in diyalektiği söz konusu olduğunda Stace, bir üçlemenin ilk teriminin "kendinde" (*an sich*), yani, örtük, üçüncü terimin ise "kendinde ve kendi için" (*für sich*), yani belirttik nitelemesini aldığını vurgular.²³ Görüldüğü gibi, Aristoteles ile Hegel felsefesi arasında varlıkbilimsel açıdan Marcuse'nin saptamış olduğu bu benzerlik, sadece varlıkbilimiyle sınırlı olmaktan çıkarak, Stace tarafından ayrıca Aristoteles mantığı açısından da açık bir biçimde kurulmaktadır.

Oluş süreci içinde dolayimsız varlık belirleme kazanarak, kendini dışlaştırmakta, edimsel bir varlık haline gelmektedir. Hegel'de Saltık Varlık, varlığı bir başkasına bağımlı olmayan tanrısal bir varlık ve gerçekliktir. Bu nedenle *kendinde ve kendi için* nitelemesini almaktadır. Çünkü Saltık, bir başkası aracılığıyla gerçekleşmeyecek olan-

²¹ W. T. Stace, *Hegel Üstüne*, s. 149, (§ 122).

²² A. g. e., s. 174-75, (§ 145.) Hegel felsefesinin döngüsellik özelliğinden dolayı, yukarı ve aşağı kavramların sürecin önce ve sonra yönü belirtilmediğinde anlamlarını yitirmektedirler; bu durumda "örtük" ve "belirttik" terimleri, biri diğerinin yerine tam tersi olarak yazılabileceğinden, Stace'ın anlatımı açısından bu terimlerin yerleri burada değiştirilebilir. Hegel diyalektiğinde, karşılıklı bir içirme ve belirlenim söz konusu olduğundan, bu değişiklik sürecin yönünün örtük olandan belirttik olana ya da soyut olandan somut olana doğru gerçekleştiği vurgulanabilir. Bu sürecin Hegel'in diyalektik düşüncesi açısından doğru biçimde anlaşılabilmesi için, somut ya da belirttik olanın belirleme almış bir varlık olarak yukarı, bunun tersinin ise, daha aşağı bir ulam olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Varlık, Yokluk ve Oluş diyalektiği açısından, metnin ilerleyen kısmında Stace'in belirttiği gibi, "Varlık örtük olarak [yokluk ve] oluşu içerir...Öte yandan oluş varlık ve yokluğu belirttik olarak içerir."(A. g. e., s. 175, § 145.)

²³ A. g. e., s. 174-75, (§ 145).

dır; o kendinde ve kendi içindedir, bu varlık, hiçbir zaman bir başkası için varlık nitelene-
si almayacaktır. Onun varlığı, benzer bir biçimde, Aristoteles'te *sonul* bir ekrir. Saltık
olan, ötesinde ya da üzerinde başka bir ekrir olmadığından, kendi dışında bir başka şeyin
gerçekleşebilmesi için *bir araç olmak* yerine, her zaman içsel bir güç ve isteğin yönel-
diği *ekrir* olarak varolacaktır. Hegel'de Saltık terimi, Tanrı'nın varlığına karşılık kulla-
nılmanın yanı sıra, Aristoteles'in saptamasına oldukça yakın bir yaklaşımla, aynı za-
manda bu tanrısal varlık, ussal olduğu kadar, *asıl gerçekliğin* de özünü bir anlamda
biçimsel nedenini oluşturmaktadır.²⁴ Aristoteles'te Tanrı olarak nitelendirebileceğimiz,
salt formdan oluşmuş olan *ilk neden*, tümüyle her şeyden bağımsız ve aracısız olan
Saltık Varlık'tır. Aynı zamanda salt form olan Saltık Varlık, salt edimselliktir ve edim-
leşmek zorundadır.

Bu salt form olarak *Saltık Varlık*, Aristoteles'te en az kendisi kadar belirsiz bir varlık
olan *özdek* ile karşılıklı ilişki içinde, belirlenim kazanır. Fakat bu belirlenimde, özdek
sadece bir bireyselleşme ilkesi ya da dayanak, neredeyse her zaman bir araç olarak
bulunacak, kendini aşan bir ereğe ve onun gerçekleşmesine olanak sağlayacaktır. Bu
nedenle salt forma oranla özdek daha az değerli ve edimsellikten yoksundur. Form ile
özdek karşılıklı bir ilişki içinde belirlenim kazanmış ve biri diğeri aracılığıyla gerçek-
leşmiş olsa da, özdeğin tersine form, ereğini kendi içinde taşımaktadır. Özdek ve form
ilişikisine benzer olarak, Hegel felsefesinde saltık olan kendini ancak görünümünde
ortaya koyacaktır, böylece belirleme almamış varlık, belirlenim kazanarak edimsel bir
varlık haline gelebilecektir.²⁵ Aristoteles'in tersine, tek başına özdek, her ne kadar belir-
lenme almayı bekleyen form gibi belirsiz bir öge olsa da, diğeri taraftan sınırlama almış
ve edilgin olmakla birlikte, yine de belirleme ilkesi olan bağımsız bir varlık olarak for-
ma karşıt bir tözsellik taşımaz, formun ya da Saltık varlığın karşısında durmaz; o ancak
Saltık'ın dışında değil, Saltık Varlık'ın bir evresi ya da durumu olarak var olur. Bir
başka deyişle, Hegel'de özdek ile form biri diğeri karşılıklı olarak uçsal uzaklıklar olarak ko-
numlandırılmaz. Ayrıca salt belirleme almamış olan varlık ya da saltık form, Zenon
diyalektiğinin ortaya koymuş olduğu bir sonuç olmak bakımından saltık yokluktan öte
bir değer taşımaz. Böylece Hegel, Saltık Varlık'ı sonlu-sonsuz diyalektiği içinde sınırlı

²⁴ Bkz. Aristoteles, *Metafizik*, cilt II, s. 164, s. 163'teki dipnotun devamı.

²⁵ Hegel felsefesi açısından belirlenim kavramı düşünüldüğünde, asıl Gerçeklik (Hakikat) ile gerçekleşme ya da edimselleşme arasında Kavramın Gerçeklikle ya da Gerçekliğiyle tam olarak örtüşmemiş olduğu durum-
da, tüm olanakların süreç içinde henüz gerçekleşmemiş olması ve sınırlılık taşımak bakımından nasıl az ya da çok bir ayrım varsa, buna bağlı olarak, Varlık ile varoluş arasında da benzer bir ayrımın bulunduğu ve en azından bunların farklı nitelermeler taşıyan kavramlar oldukları göz önünde bulundurulmalıdır. Varlık, örtük olarak varlıktır, en genel anlamıyla bu Varlık, soyut, belirleme almamış bir varlıktır. Belirleme almamış soyut ve dolaylısızlığı içinde, hiçlikten hiçbir farkı bulunmayan bu varlığın, ayrım ve görünüm kazanması varoluş haline gelmesi ya da belirleme olarak belirtik ya da edimsel bir varlık olması gerekmektedir. Hegel felsefesinde, Marcuse'un da saptamış olduğu gibi, "Varlık kavramı, dışvarlık ya da belirli varlık (bir şey, *Seindes*) ve varlık olarak varlık (*Sein*), belirlenimsiz varlık arasında bir ayrımı öngerektirmektedir." (Herbert Marcuse, *Us ve Devrim: Hegel ve Toplum Biliminin Doğuşu*, Çeviren Aziz Yardım, İdea Yayınları, İstanbul 1989, s. 104.) Belirlenmiş ya da belirleme almış varlık (*Dasein*), Hegel felsefesinde "Varoluş" karşılık gelmektedir.

bir varlığa dönüştürmemiş olur. Hegel'in bu yaklaşımı, diğer yandan Spinozacı anlayışa karşı bir yanıt oluşturmaktadır. Hegel, özdek ile form arasında arı bir ayrım düşüncesine katılmamakla, aynı zamanda Modern felsefeyle birlikte özne-nesne ayrımına dayalı bir "anlak metafiziği"ne²⁶ dönüşebilecek olan bir yaklaşıma, en başta Aristoteles felsefesi örneğinde kesin bir tavır sergileyerek karşı çıkmıştır.

III

Hegel, bir taraftan, Anlak'a dayalı bir anlayışı ya da Aristotelesçi geleneksel tek değerli mantığı ve onun çelişmezlik ilkesini yadsırken, onun özdek ve form ilişkisine dayanan oluş ve töz öğretisinden yararlanmakta, fakat diğer yandan sadece Aristotelesçi bir bakış açısıyla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda Aristotelesçi metafizik anlayışı, kendi diyalektiğinde Platoncu kavram öğretisiyle bütünleştirerek, farklı bir bağlamda geliştirmektedir. Bu açıdan, Hegel'in bilim dizgesinin ve varlık anlayışının temelinde yatan Tin öğretisi ayrı bir önem kazanmaktadır.

Tin'in Hegel felsefesinde, düşünce ile kavranabilecek olan 'form', 'kavram' ve 'arı özsellik' gibi evrensel bir doğaya karşılık geldiğini, Hegel'de duyusal tikellerin Tin tarafından yaratılıp ortaya konulduğunu dile getiren A. W. Wood, Tin'in ancak bu yolla varolduğunu, onlar olmaksızın Tin'in düşünce olarak 'soyut' ve tamamlanmamış kalacağını, böylece kendi gizliliğini açığa çıkarıp gerçekleşmeyeceğini vurgulamaktadır.²⁷ Böylece, evrensel ile tikel arasında Hegel, diyalektik bir ilişki kurmaktadır.

Platoncu anlamda, asıl gerçekliğin görüngüye oranla somut ve geçici olmayan kavramsal niteliğini öne çıkaran Hegel, kavramın asıl gerçeklik (hakikat) olarak varlığına, bunun ancak belli aşamalardan geçen ve devinen örgensel bütünlüklü bir sürecin işleyişi içinde açığa çıkacağına, edimsel varlığı zaman içinde kavramına aykırı düşmeyen düşüncenin somut gelişimiyle ulaşılabileceğine dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, bu kavramsal ya da düşünsel gerçekliğin de, yine ancak Aristoteles'te olduğu gibi, tikel varlıklar aracılığıyla gerçekleştiğini, dolayısıyla bu açıdan da Platon'un tam tersine, tümel olanın edimsel ya da somut varlığının dışında bir varlığının olmayacağını savunmaktadır. Kavramın ya da en genel anlamıyla Varlık'ın somut belirlenimi dışında bir gerçekliği yoktur.

Platon'a karşı kavramın gerçekliği konusunda Aristoteles ile uzlaşmış olmanın yanı sıra Hegel'in Kavram anlayışı, Aristoteles'ten de bir ölçüde farklılaşarak, aynı zamanda içeriğinde Platoncu bir yanı da barındırmaktadır. Çünkü Hegel'de tümel ya da kavramsal olan, kendini tikel aracılığıyla gerçekleştirmiş olmakla birlikte, yine de duyusal ya da tikel olandan daha fazla bir Gerçeklik (hakikat) değeri taşımaktadır. Doğruluğun ölçütü sonuçta kavramsal içerikte, bir başka deyişle us ve düşüncede aranmakta, her ne kadar kendini özüne uygun dışlaştırmak zorunda olsa da Kavram, duyusal varlığın, geçici olanın tersine, doğruluğun zeminini ve ölçütünü oluşturmaktadır. Kavramın nite-

²⁶ Hegel *Felsefe Tarihi Üzerine Derler* adlı yapıtında felsefe tarihini bölümlerken, özellikle Descartes ile başlayan Modern dönem için bu deyişi başlık olarak kullanır. Bkz. G. W. F. Hegel, *Hegel's Lecture On The History of Philosophy*, III. Cilt, Almanca'dan Çevirenler: E. S. Haldane ve H. Simson, Humanities Press, London 1955.

²⁷ Allen W. Wood, , *Karl Marx*, s. 191-192.

liği konusunda, Hegel'in büyük ölçüde temel aldığı her iki filozof farklı bir anlayışa sahiptir. Fakat Hegel açısından iki karşıt anlayışı savunmuş olmalarına karşın, sonuçta her iki filozof da, doğruluğun ölçütünün ne olduğu konusunda uzlaşmakta, kavramın ya da biçimin duyuşsal olana ve içeriğe oranla asıl gerçeklik olduğunu yadsımamaktadırlar.²⁸ Görüldüğü gibi Ussal ve kavramsal olanın asıl gerçeklik (hakikat) ya da doğruluğun ölçütü olduğu düşüncesine, her iki yaklaşımın da ulaşmış olduğu evrensel bir sonuç olarak ne Platon ne de Aristoteles felsefelerinde karşı çıkılmayacaktır. Hegel, her iki felsefenin de farklı açılardan ulaşmış olduğu bu doğruluğu kendi felsefesinin içeriğine katarak korumaya çalışır.

Bu durumda, Hegel'in felsefe dizgesinde bir bireşimle varılacak sonuç, her iki felsefenin ortak paydasından ve evrensel bir sayılıntın doğrulanmasından başka bir şey değildir. Hegel'in kendi dizgesi içinde, bilgi ve doğruluğun nesnesi olan Kavram, düşünceden bağımsız, ama düşünce ile varlığın içkin ve ayrımsız birliğiyle edimsel bir gerçekliğe dönüşmektedir. A. W. Wood'un da saptamasıyla, "Hegel'in metafiziği böylece, Platon'un tümel ya da evrensellerin tikellerden çok daha gerçek oldukları savıyla, Aristoteles'in evrensellerin ancak tikelde varolacağı görüşünün ustaca uzlaştırılmasından oluşur."²⁹ Tikel duyuşsal varlıkta kavramın özsel gerçekliğinin yattığını ve dolayısıyla tümelin tikel olanda var olduğunu ya da tikel ile tümelin birbirini karşılıklı gerektirdiği görüşünü benimseyen, dolayısıyla somut olanın varlığını, tümel ile tikelin, bir başka açıdan da, varlık ile yokluğun birliği düşüncesinden yola çıkarak savunan Hegel, aynı zamanda Platon'un *Parmenides* diyalogunda dile getiriliş biçimiyle, Antik Çağ diyalektiğinin *birlikte çokluk*, aynı zamanda *çoklukta birlik* görüşünü kendi dizgesi ve kavram öğretisi içinde geliştirerek yeniden canlandırmaktadır.

Abstract

In this study, I try to show that the philosophy of Hegel was not impressed by dialectician of Antiquity such as Zeno and Plato, but also ontology and metaphysics of Aristotle had a great deal of influence on his philosophy as well. To explore this issue, I firstly compare Aristotelian metaphysics, ontology and logic to Hegelian dialectics.

²⁸ Hegel, edimsel olanın ussal olduğunu vurgularken (Bkz. G. W. F. *Tüze Felsefesi: Tüze Felsefesinin Anahatları ya da Anahatlarda Doğal Hak ve Devlet Bilimi*, "Önsöz", Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul 2006, s. 23, İngilizce çevirisi: *Hegel's Philosophy of Right*, Çeviren: T. M. Knox, Oxford University Press, Oxford 1958, s. 10.) öz ile varoluşun ya da içsel olanla dışsal olanın edimsel olanda, gerçekleşmiş ya da gerçekleşmekte olan varlıkta birliğini ortaya koymaya çalışmaktadır. (G. W. F. Hegel, *Felsefi Bilimler Ansiklopedisi I: Mantık Bilimi*, s. 201, § 142.) Bu yaklaşımla Hegel Platoncu kavram anlayışıyla ile Aristotelesçi düşünce arasında bir bütünlük oluşturur. Platon Us'un ya da İdea'nın Aristoteles ise olgusalığın ya da edimsel varlığın gerçekliğini savunur. Edimsellik Aristoteles felsefesinin ilkesini oluşturmakla birlikte, burada söz konusu olan edimsellik, dolaysızca bulunan sadece duyuşsal bir varlığın görünüş kazanması olarak sıradan bir edimsellik değil, İdea'nın edimselleşmesi, Hegel'in deyiimiyle "edimsellik olarak İdeadır." (A. g. e., s. 202, § 142 Ek.) Hegel için, Platon ile Aristoteles aynı gerçekliğin iki ayrı yüzünü açığa çıkarmaktadırlar. Ne ussal varlık ne de olgusal gerçeklik, kurgusal felsefe bir bütünlük oluşturdıkları ölçüde biri diğerine üstün konumlandırılmamaktadır.

²⁹ Wood, a. g. e., s. 192.

Secondly, I show similarities between Aristotle and Hegel on this subject. Finally, I try to support the idea that Hegelian dialectics of concept is a synthesis of ideas of Plato and Aristotle by exposing W. T. Stace, Herbert Marcuse and Allen W. Wood's relevant ideas on very subject.

Key Words: Classical Logic, Syllogism, Dialectic, Matter, Form, Being, Actuality and Becoming.

Kaynakça

- Allen W. Wood, *Karl Marx, The Argumentation of Philosopher*, Routlage & Kegan Poul, London 1981.
- Arda Denkel, *Demokritos/Aristoteles: İlkçağ'da Doğa Felsefeleri*, Kalamış Yayıncılık, İstanbul 1986.
- Aristoteles, *Metafizik*, I. Cilt, Çeviren: Ahmet Arslan, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1985./ Ayrıca II. Cilt, Çeviren: Ahmet Arslan, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1993.
- Daniel Berthold-Bond, *Hegel's Grand Synthesis: A Study of Being, Thought, and History*, State University of New York Press, Albany 1989.
- G. W. F. Hegel, *Bütün Yapıtları (Seçmeler) 1*, Çeviren: Hüseyin Demirhan, Onur Yayınları, Ankara 1976.
- G. W. F. Hegel, *Felsefi Bilimler Ansiklopedisi I: Mantık Bilimi*, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul 1991./ İngilizce çevirisi: *The Logic of Hegel, The Encyclopedia of The Philosophical Science*, Çeviren: William Wallace, Oxford University Press, London 1931.
- G. W. F. Hegel, *Hegel Lectures on The Philosophy of Religion*, Tek Cilt, The Lectures of 1827, Editör: Peter C. Hodgson, Çevirenler: R. F. Brown, Peter C. Hodgson ve J. M. Steward, University of California Press, California 1988.
- G. W. F. Hegel, *Hegel's Lecture On The History of Philosophy*, I. Cilt, Almanca'dan Çeviren: E. S. Haldane Humanities Press, London 1955./ Ayrıca III. Cilt, Almanca'dan Çevirenler: E. S. Haldane ve H. Simson, Humanities Press, London 1955.
- G. W. F. Hegel, *Science of Logic*, Çeviren: A. V. Miller, Humanities Press, New York 1976.
- G. W. F. Hegel, *Tinin Görüngübilimi*, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul 1986./ İngilizce çevirisi: *Hegel's Phenomenology of Spirit*, Çeviren: A. V. Miller, Oxford University Press, New York 1977.
- G. W. F. *Tüze Felsefesi: Tüze Felsefesinin Anahatları ya da Anahatlarda Doğal Hak ve Devlet Bilimi*, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul 2006./ İngilizce çevirisi: *Hegel's Philosophy of Right*, Çeviren: T. M. Knox, Oxford University Press, Oxford 1958.
- Herbert Marcuse, *Hegel's Ontology and the Theory of Historicity*, Çeviren: Seyla Benhabib, The MIT Press, Massachusetts 1987.
- Herbert Marcuse, *Us ve Devrim: Hegel ve Toplumbilimin Doğuşu*, Çeviren Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul 1989.
- Necati Öner, *Klasik Mantık*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.
- W. T. Stace, *Hegel Üstüne*, Çeviren: Murat Belge, Birikim Yayınları, İstanbul 1976.
- W. T. Stace, *The Philosophy Of Hegel: A Systematic Exposition*, Dover Publication, New York 1955.